

Роман Чорний, викладач
кафедри статистики ТАНГ

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті автор звернув увагу на основні напрями зміни структури підгалузей харчової промисловості

Ключові слова: Харчова промисловість, економічна стратегія, системна трансформація, фінансова криза, внутрішній ринок, регіональна економіка, харчові підприємства, антиінфляційна політика.

Формування економічної стратегії фінансово-господарської діяльності підприємств харчової промисловості є процесом, невіддільним від аналізу напрямків зміни структури цієї господарської галузі та її ринку, оскільки саме вона визначає поведінку підприємств, а відтак, і результати їх господарської діяльності.

Системна трансформація економіки України являє собою процес зміни характеристик її підсистем, зв'язків між ними та пропорцій розвитку. Відбуваються структурні зрушення на макро-, мезо- і мікроекономічному рівнях, які мають на меті становлення ефективної структури народного господарства.

Системна трансформація харчової промисловості передбачає зміну структури управління галуззю, структури галузі за групами підприємств, структури ринку продовольчих товарів, організаційної структури підприємств, структури ресурсів, що споживаються галуззю, структури асортименту продукції галузі, структури створюваної галуззю частки ВВП. Зрушення у територіальній структурі свідомо виведені нами за межі дослідження, оскільки ця структура є статичною і не завжди піддається цілеспрямованим змінам.

В процесі ринкової трансформації економіки України структура управління харчовою промисловістю зазнала кардинальних змін внаслідок надання переваги економічним регуляторам перед адміністративними. Тому подальші зміни у цій сфері, на нашу думку, також матимуть характер остаточної відмови держави від прямого втручання у господарську діяльність харчових підприємств.

Основними ознаками, за якими в межах господарської галузі можуть бути виділені групи суб'єктів господарювання, є їх форма власності, організаційно-правова форма підприємництва, розмір (потужність, чисельність працюючих), фінансовий стан та організаційна структура. На нашу думку, співвідношення між ними змінюватиметься у напрямках, охарактеризованих у табл. 1. В основу їх визначення покладені макроекономічні прогнози розвитку народного

господарства України, документально оформлені у вигляді програми "Україна-2010" Програми національного відродження України та Основних напрямів розвитку агропромислового комплексу України на 1998-2000 роки, затверджених Указом Президента України від 29 квітня 1998 року № 389/98.

Таблиця 1

Основні напрями зміни структури підгалузей харчової промисловості

Класифікаційна ознака, за якою аналізується структура	Основні напрями зміни структури
1. Форма власності суб'єктів господарювання	Остаточне завершення процесу приватизації у підгалузях, що не є державною монополією, після чого можна буде констатувати їх недержавний характер
2. Організаційно-правова форма підприємництва	Прискорений розвиток приватної і колективної форм власності. Перетворення закритих акціонерних товариств у відкриті з метою залучення зовнішнього фінансування у вигляді портфельних інвестицій
3. Розмір	Збільшення в процесі формування конкурентного середовища питомої ваги малих підприємств з високим організаційно-технічним рівнем виробництва. Збільшення їх частки у формуванні ВВП
4. Фінансовий стан	Збільшення питомої ваги підприємств з стійким фінансовим станом в результаті банкрутства, ліквідації або санації збиткових підприємств
5. Організаційна структура	Збільшення питомої ваги підприємств зі складною організаційною структурою (так званих "багато заводських" економічних організацій), яка забезпечує гнучке реагування на зміни у зовнішньому середовищі

Вибір організаційно-правової форми підприємництва зумовлений масштабами та специфікою господарської діяльності конкретного суб'єкта господарювання та мірою відповідальності, яку згодні взяти на себе його власники. В процесі сертифікатної приватизації підприємства харчової промисловості були переважно перетворені у закриті акціонерні товариства, які не набули реальних власників та реального капіталу.

Фінансова криза 1998 р. спричинила скорочення обсягів банківського кредитування, загострення дефіциту фінансових ресурсів в економіці та суттєве зниження інтересу іноземних інвесторів до ринків, що розвиваються. В цих умовах об'єктивною вимогою часу є пошук нових джерел залучення капіталу, основним з яких є фондовий ринок (як внутрішній, так і міжнародний). Однак здійснення операцій з акціями харчових підприємств на ньому можливе лише за умови їх перетворення у відкриті акціонерні товариства.

Пожвавлення процесу створення малих підприємств у харчовій промисловості зумовлюється незначним розміром стартових інвестицій, високою інвестиційною привабливістю даної галузі, а також значною місткістю ринку продовольчих товарів. Отже, збільшення їх питомої ваги за кількістю в числі галузевих суб'єктів господарювання є невід'ємною умовою формування конкурентного середовища.

Але продукція новостворених харчових міні-підприємств значно поступається продукції великих промислових підприємств. Основними факторами, що зумовлюють це, є більш низький рівень кваліфікації трудових ресурсів, які застосовуються ними, і, як наслідок, - порушення технологічних вимог та стандартів якості готової продукції. Також міні-підприємствам притаманні суттєві втрати у виробничому процесі. Якщо, наприклад, на великих олісекстракційних підприємствах вихід олії становить 370...470 кг з 1 т насіння соняшника, то на міні-підприємствах цей показник не перевищує 320 кг з 1 т. До того ж, у олійницях малої потужності температура одержання олії з насіння сягає 150 градусів Цельсія, тоді як перевищення межі у 110 градусів зумовлює

виникнення шкідливих для людського організму кислот. Тому з розвитком ринкових відносин, переробні міні-підприємства будуть або ліквідовані (через відсутність попиту на низькоякісну продукцію) або реорганізовані у відповідності до сучасних технологічних вимог.

Важливою передумовою становлення адекватної ринковим умовам структури підгалузей харчової промисловості є створення ефективного механізму забезпечення виконання зобов'язань суб'єктами господарювання (зокрема, шляхом ініціації та здійснення процедур банкрутства, ліквідації та санації збиткових підприємств). Оскільки середньостроковими макроекономічними прогностичними документами в якості однієї з основних проблем соціально-економічного розвитку визначається проблема реорганізації неконкурентоспроможних збиткових виробництв, доцільно припустити, що скорочення їх частки в перспективі має призвести до поліпшення фінансового стану галузі в цілому. Звичайно, це припущення є коректним лише за інших рівних умов щодо економічної кон'юнктури (без урахування імовірності поглиблення фінансової кризи).

Збільшення "питомої ваги" багатозаводських галузевих організацій в загальній кількості підприємств харчової промисловості об'єктивно зумовлене вирівнюванням норми прибутку на внутрішньому ринку продовольчих товарів внаслідок міжгалузевих переливів капіталу.

Структура галузевих ринків підгалузей харчової промисловості, на нашу думку, змінюватиметься в напрямку підвищення інтенсивності конкуренції на внутрішньому ринку внаслідок збільшення чисельності малих підприємств і розвитку процесу концентрації капіталу. Слід підкреслити, що домінуючу роль на внутрішньому ринку в перспективі відіграватимуть вітчизняні оператори. Подорожчання імпортованих продовольчих товарів та зменшення прибутковості операцій з ними внаслідок девальвації гривні, а також відповідне скорочення обсягів їх поставок сьогодні дає українським харчовим підприємствам змогу остаточно повернути споживацькі переваги своїй продукції.

Організаційна структура харчових підприємств в процесі системної трансформації галузі зазнає суттєвих змін. Як вже зазначалося вище, вона розвиватиметься в напрямку збільшення кількості виробничих одиниць в розрахунку на одну юридичну особу, яка є оператором даного галузевого ринку. Тобто у харчовій промисловості посиляться тенденції до інтеграції та диверсифікації виробництва.

Інтеграційні процеси вертикального характеру зумовлені наявністю "вузьких місць" в сфері постачання сировинних ресурсів та збуту продукції харчових підприємств. Відповідно, в умовах перехідної економіки ефективним шляхом їх усунення є встановлення контролю над постачальниками (зворотна інтеграція) та покупцями (пряма інтеграція). Це дозволить також знизити сукупні витрати на виробництво кінцевої продукції і підвищити її конкурентоспроможність на ринку за ціною.

Доцільність застосування стратегії вертикальної інтеграції у харчовій промисловості є очевидною, і вказаним характером інтеграції

Диверсифікація виробництва в сучасних умовах об'єктивно зумовлена зниженням норми прибутку на більшості товарних ринків, які є підсистемами загальногалузевого ринку продовольчих товарів. Якщо вважати коректним припущення щодо посилення в майбутньому інтенсивності конкуренції в галузі, то очевидним наслідком цього є подальше зниження прибутковості цієї сфери бізнесу (особливо при незмінному обсязі платоспроможного попиту). Отже, диверсифікація виробництва здійснюється, в першу чергу, з метою підтримання стійкого фінансового стану. З цієї точки зору, виправданими є всі три різновиди диверсифікаційного зростання: концентричний, горизонтальний та конгломератний.

З вищесказаного зрозуміло, що основним напрямом зміни організаційної структури підприємств харчової промисловості у середньостроковій перспективі є збільшення кількості виробничих одиниць в їх складі, кількості товарних ринків, операторами яких вони є, технологічних стадій переробки вихідної сировини, які ними здійснюються.

Основним шляхом вирішення проблеми виходу за межі галузі для підприємств харчової промисловості на сучасному етапі, на нашу думку, є прихід зовнішнього інвестора (вітчизняного або іноземного), який має у своєму розпорядженні необхідні фінансові ресурси. При цьому найбільш імовірними є два варіанти:

- здійснення інвестицій у розвиток конкретного харчового підприємства як у "технологічне ядро" майбутньої багатогалузевої структури;
- входження конкретного харчового підприємства (наприклад, шляхом придбання зовнішнім інвестором контрольного пакету акцій створеного на його основі господарського товариства) в якості структурного підрозділу до складу існуючої економічної організації (моно- або багатогалузевої).

Тобто в першому випадку реалізується стратегія інтеграційного (диверсифікаційного) зростання самого харчового підприємства, а в другому його подальше функціонування регламентується цілями поточної економічної стратегії організації-інвестора.

Ефективність функціонування економічної системи будь-якого розміру значною мірою залежить від структури ресурсів, які вона споживає. Доцільно окремо розглянути структуру матеріальних (сировинних та енергетичних), фінансових та трудових ресурсів. Дослідження показало, що основними стратегічними напрямками зміни структури сировинних ресурсів, що споживаються харчовою промисловістю України, повинні стати:

- поліпшення якісних показників сільськогосподарської сировини, яка використовується у виробництві харчових продуктів;
- використання нетрадиційних видів сировини і харчових добавок;
- мінімізація залежності від імпортних сировинних ресурсів (крім товарів критичного імпорту);
- забезпечення комплексної переробки сировини та мінімізації її втрат.

Значна питома вага витрат на придбання паливно-енергетичних ресурсів у структурі валових витрат харчових підприємств (від 5 до 10 %) зумовлює підвищену увагу до проблем енергозбереження у цій галузі. Зокрема, проведений в межах програми ТАСІ8 у 1996-97 рр. енергетичний аудит типових підприємств олійно-жирової, кондитерської та спиртової промисловості підтвердив необхідність зменшення енергомісткості їх продукції шляхом застосування сучасних технологій в цій сфері (насамперед, технології когенерації).

Структура фінансових ресурсів здійснює значний вплив на прибутковість господарської діяльності внаслідок ефекту фінансового важеля (збільшення рентабельності власного капіталу в разі використання позикових коштів). Слід зауважити, що структура капіталу вітчизняних харчових підприємств на сучасному етапі є незадовільною і характеризується надмірно високою питомою вагою кредиторської заборгованості. Тому стратегічним напрямом зміни структури капіталу підприємств харчової промисловості України повинно стати нарощування власного капіталу (за рахунок залучення зовнішніх інвестицій або реінвестування прибутку та накопичення резервів) і використання довгострокових банківських кредитів. На жаль, в умовах фінансової кризи держави

потреби тарпакувальної індустрії та галузей вторинної переробки), за експертними оцінками, становить 35 млрд. дол. США.

Для порівняння – у 1998 р. на будовах харчової промисловості за рахунок усіх джерел фінансування було освоєно лише 75,2 млн. грн.

Структура трудових ресурсів харчової промисловості України має змінюватися в напрямку зростання питомої ваги висококваліфікованих працівників та зменшення потреби у некваліфікованій робочій силі. Значний вплив на формування структури трудових ресурсів за віком та стажем працівників галузі також буде справляти демографічна ситуація в країні, домінантою якої є, на жаль, скорочення частки працездатного населення в процесі старіння останнього.

Структура асортименту продукції, що виробляється підприємствами харчової промисловості, має, з одного боку, відповідати потребам ринку, а з іншого, здійснювати вплив на ці потреби. Загальною тенденцією, що спостерігається у світовій практиці, є розвиток процесу диференціації потреб споживачів у відповідності з поліпшенням їх матеріального стану (збільшенням реальних доходів). Тому можна припустити, що стратегічним напрямом зміни структури вітчизняного ринку продуктів харчування також має стати його глибока сегментація (так звана "мінізація").

Основу структурних зрушень в асортименті продукції підприємств харчової промисловості України має становити науково обґрунтована оптимальна структура харчування людини, що базується на раціональних нормах споживання. З метою наближення до неї фактичної структури споживання харчових продуктів, необхідно віднайти компроміс між:

- існуючими потребами споживачів, які не завжди забезпечують в результаті збалансований раціон харчування; - і
- економічними інтересами підприємств харчової промисловості, які реалізуються шляхом розроблення нових видів продукції з метою одержання

додаткового прибутку;

- інтересами суспільства в сфері захисту здоров'я нації, які реалізуються шляхом розроблення на макроекономічному рівні галузевих програм організації виробництва продуктів підвищеної соціальної значущості (дитячого харчування, продуктів з радіопротекторними властивостями тощо).

Досягнення такого компромісу в процесі системної трансформації галузі дасть змогу вирішити низку важливих соціально-економічних проблем. Рушійною силою цього процесу повинна стати активізація інноваційної діяльності підприємств галузі, насамперед, у сфері впровадження вискооефективних ресурсозберігаючих технологій виробництва продуктів підвищеної харчової цінності.

До числа основних цілей соціально-економічного розвитку країни належить зростання частки ВВП, що створюється харчовою промисловістю (як галуззю з порівняно швидким оборотом капіталу, зорієнтованою на задоволення кінцевого попиту). Структура цієї частки в процесі ринкових перетворень у середньостроковій перспективі змінюватиметься (з урахуванням вихідних припущень щодо здійснення урядом послідовної антиінфляційної політики, одержання "дешевих" кредитів від міжнародних фінансових організацій, позачергові

Таким чином, проведене нами дослідження основних напрямів системної трансформації харчової промисловості України показало, що цей процес є дуже складним, і тому формування стратегії його свідомого здійснення вимагає детального аналізу відповідних проблем та особливостей.

Література

1. Регіональні агропромислові комплекси України (теорія та практика розвитку) / П.П. Борщевський, В. О.Ушкаренко, Л. Г.Чернюк, Л. О. Мар мульт.-Київ-Наукова думка,1996.-263с.
2. Саблук П.Т. Аграрні перетворення в Україні на сучасному етапі //Економіка АПК,№3,1998.-234с.
3. Савицкая Г. Анализ хозяйственной деятельности предприятий. Минск (Экоперспектива),1998.-498с.
4. Савченко В. Ф. Держава і регіон: регулювання соціально економічного розвитку. У трьох книгах. Київ.Знання,1999.1014с.